

само изъявило желание) организовать подготовку и совершить соответствующие теракты;

— лицо имеет необходимый теоретический и практический опыт проведения террористических актов, неоднократно успешно в них участвовало как исполнитель или организатор;

— может самостоятельно избирать объект, способ, место, время совершения преступления (за исключением случаев, заранее определенных с руководством группы или финансовым заказчиком);

— должно иметь все необходимые средства финансирования, вооружения, связи и другие необходимые элементы для совершения террористического акта, а также находиться в обусловленное время в необходимом месте для координации действий по совершению теракта.

Рассмотренная классификация руководителей террористических групп на организатора, лидера, организатора конкретного террористического акта имеет исключительно криминалистическую направленность и преследует, прежде всего, цель оптимизации расследования указанного вида преступления путем выдвижения и проверки версий относительно не только исполнителя преступления, но и организатора теракта, т. е. лица, которое:

а) организовало совершение преступления (преступлений) либо руководило его (их) подготовкой или совершением;

б) создало организованную группу либо преступную организацию или руководило ею;

в) обеспечивало финансирование либо организовало сокрытие преступной деятельности организованной группы или преступной организации (ч. 3, 4 ст. 28 УК Украины).

Предложенная расширенная классификация личности преступника, совершающего террористические акты, безусловно, не является бесспорной, однако выделенные компоненты позволяет более эффективно, быстро и качественно проводить необходимые следственные действия при расследовании указанных видов преступлений.

Ю. М. Черноус, докторант кафедры криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Розглянуто питання правової регламентації та криміналістичного забезпечення міжнародної правової допомоги в кримінальних справах, зокрема в аспекті процесуальних і слідчих дій, що проводяться в її межах.

Рассмотрены вопросы правовой регламентации и криминалистического обеспечения международной правовой помощи в уголовных делах, в частности в аспекте процессуальных и следственных действий, проводящихся в ее рамках.

Термін «криміналістичне забезпечення» є відносно новим у теорії науки криміналістики. Його залучення до наукового обігу відносять до кінця 70-х – початку 80-х років ХХ ст., і це пов'язано з ім'ям В. Г. Коломацького. З 90-х років і донині активно розробляються різні питання криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів (Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкін, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. В. Лисенко, В. О. Образцов, М. В. Салтєвський, В. Ю. Шепітько), у тому числі окремих його складових. Зокрема, йдеться про техніко-криміналістичне забезпечення, інформаційне забезпечення, тактико-криміналістичне забезпечення, науково-методичне забезпечення тощо. Низку робіт присвячено криміналістичному забезпеченню розслідування окремих видів злочинів.

Не вдаючись до ґрунтового аналізу змісту та співвідношення перелічених понять, у межах статті акцентуємо увагу на новому рівні криміналістичного забезпечення – міжнародному.

Як відомо, головною метою криміналістики є сприяння боротьбі зі злочинністю на національному й міжнародному рівнях. Нині спільне для більшості країн абсолютне та відносне зростання злочинності є глобальною тенденцією, яка зумовлює зростання значення міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю в цілому та при розслідуванні, розгляді й вирішенні кримінальних справ¹. У загальному обсязі організації діяльності у сфері міжнародного співробітництва значну частину займають питання надання правової допомоги в кримінальних справах².

Координуючим органом з питань міжнародної правової допомоги в кримінальних справах в Україні щодо органів досудового слідства є Генеральна прокуратура України, а щодо доручень судів – Міністерство юстиції України. Виходячи із власної сфери діяльності,

¹ Див.: *Лунеев В. В.* Проблемы международного криминологического сотрудничества / В. В. Лунеев // *Международное сотрудничество в сфере борьбы с организованной преступностью* : междунар. науч.-практ. конф., 30–31 марта 2000 г. : тезисы докл. — Екатеринбург, 2000. — С. 17.

² Див.: *Лисенко В. В.* Міжнародне співробітництво у сфері протидії податковим злочинам та відмиванню коштів, отриманих злочинним шляхом / В. В. Лисенко // *Зб. наук. праць Харків. центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським ун-том у Вашингтоні.* — Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. — Вип. 7. — С. 174; *Волженкина В. М.* *Международное сотрудничество в сфере уголовной юстиции* / В. М. Волженкина ; науч. ред. Б. В. Волженкин. — СПб., 1998. — С. 26. — (Серия : Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе).

зауважимо про актуальність дослідження даної проблематики й на відомчому рівні, адже за статистичними даними Головного слідчого управління Міністерства внутрішніх справ України щороку реєструється більше тисячі запитів про виконання процесуальних і слідчих дій. При цьому спостерігається збільшення випадків надання міжнародної правової допомоги в кримінальних справах.

За таких умов необхідно приділити ґрунтовну увагу питанням правової регламентації й криміналістичного забезпечення міжнародної правової допомоги в кримінальних справах, у тому числі в аспекті процесуальних і слідчих дій, що проводяться в її межах. Зазначене і є безпосередньою метою даної статті.

Узагалі поняття міжнародної правової допомоги в кримінальних справах розуміється у двох значеннях: як окрема форма міжнародного співробітництва (вузьке розуміння) чи як комплексний міжгалузевий інститут, який об'єднує декілька форм співпраці держав (широке розуміння).

Не вдаючись до наукової полеміки з цього питання, на основі аналізу поглядів науковців (Р. В. Баранніка¹, І. І. Когутича², В. В. Мілінчук³, М. І. Смирнова⁴ та ін.) і положень міжнародних договорів ми дійшли до висновку про те, що до міжнародної правової допомоги в кримінальних справах слід віднести проведення передбачених міжнародними договорами, національним кримінально-процесуальним законодавством і на підставі принципу взаємності компетентними органами запитованої держави на її території або сприяння в проведенні на території запитуючої договірної сторони процесуальних дій (у тому числі слідчих, а на думку Р. В. Баранніка, В. В. Мілінчук, І. І. Когутича – й оперативно-розшукових заходів), у зв'язку з виконанням слідчих чи судових доручень і з метою сприяння розслідуванню, розгляду та вирішенню кримінальної справи, що знаходиться в провадженні компетентних органів запитуючої договірної сторони.

У цій ситуації характерною рисою правової допомоги виступає часткова передача запитуючою державою компетенції щодо власної

¹ Див.: Бараннік Р. В. Співробітництво та допомога у кримінальних справах: співвідношення понять / Р. В. Бараннік // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. — 2010. — № 1. — С. 230.

² Див.: Когутич І. І. Міжнародно-правова допомога та співробітництво у кримінальному судочинстві України : посіб. для вивчення спецкурсу / І. І. Когутич. — Львів : Тріада Плюс, 2005. — С. 44.

³ Див.: Милинчук В. В. Інститут взаємної правової допомоги по уголовным делам: действующая практика и перспективы развития / В. В. Милинчук. — М. : Юрлитформ, 2001. — С. 20.

⁴ Див.: Смирнов М. Поняття і сучасний стан інституту взаємної правової допомоги по кримінальних справах / М. Смирнов // Підприємство, господарство і право. — 2004. — № 2. — С. 118.

кримінальної справи іншій державі. Передача компетенції виражається в дозволі державою можливості збирання доказів у власній кримінальній справі іноземними компетентними органами, а також у визнанні доказів, отриманих на підставі іноземного кримінально-процесуального законодавства, допустимими й такими, що відповідають вимогам національного законодавства запитуючої держави¹.

Процесуальні чи слідчі дії, що підлягають виконанню, повинні бути передбачені законодавством обох договірних держав. Багато-сторонні та двосторонні договори конкретизують їхній перелік, у тому числі адаптуючи його до законодавства держав. Однак з метою вирішення поставлених запитуючою державою завдань, визначення обсягу процесуальних і слідчих дій може належати й до компетенції виконуючої сторони. Так, згідно зі ст. 1 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.² Договірні сторони зобов'язалися надавати одна одній якнайширшу взаємну допомогу в кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких на момент прохання про надання допомоги підпадає під юрисдикцію судових властей запитуючої Сторони.

Наприклад, Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 2002 р.³ передбачає, що взаємна правова допомога включає заходи з виявлення, арешту, вилучення або конфіскації доходів і зняття злочину; визначення місцезнаходження осіб і предметів, включаючи їхню ідентифікацію. Використовуваний у договорі термін «заходи» передбачає проведення Сторонами узгоджених процесуальних, слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, виходячи із особливостей кримінальної справи.

Виділяють такі групи процесуальних дій, що охоплюють поняття міжнародної правової допомоги (відносно кримінально-процесуального законодавства України):

а) процесуальні дії, передбачені чинним КПК: слідчі дії, інші процесуальні дії, спрямовані на збирання доказів; пошук майна, вкладів і цінностей; накладення арешту на майно, вклади та цінності; вилучення арештованого майна; захист і представлення інтересів іноземних держав, іноземців та міжнародних організацій;

¹ Див.: *Милинчук В. В.* Указ. праця. — С. 20.

² Див.: Про ратифікацію Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додаткового протоколу 1978 року до Конвенції : Закон України від 16 січ. 1998 р. // 36. міжнарод. договорів України про правову допомогу у кримінальних справах : багатосторонні договори. — К. : Фенікс, 2006. — С. 115.

³ Див.: Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 3 жовт. 2002 р. Про ратифікацію Договору між Україною та Республікою Індія ... : Закон України від 6 берез. 2003 р. № 622-IV [Електронний ресурс] : інформаційно-правовий довідник «Приватний практик». — К. : DVD – вид-во ТОВ «Ліга Закон», 2009.

б) процесуальні дії, передбачені міжнародними угодами: вручення документів; викликання свідків, потерпілих, експертів, цивільних позивачів, цивільних відповідачів для участі в іноземному кримінальному судочинстві; доставляння осіб, які утримуються під вартою, для допиту як свідків або потерпілих; пошук і передача предметів (речових доказів, засобів, отриманих злочинним шляхом); установлення адрес та інших даних (місця роботи, прибутків) осіб, до яких пред'явлені майнові вимоги); надання свідчень про засуджених; надання інформації про право іноземної держави; створення можливості самостійного провадження процесуальних дій іноземними установами на території держави, яка надає правову допомогу¹.

Зміст криміналістичного забезпечення як у загальному значенні, так і в аспекті проведення процесуальних (слідчих) дій у межах міжнародної правової допомоги в кримінальних справах полягає у створенні певних умов готовності та реалізації техніко-криміналістичних і тактико-криміналістичних засобів, прийомів та методів боротьби зі злочинністю. Усе це неможливо без вирішення правових, організаційно-кадрових і науково-методичних питань².

Як зазначає В. В. Лисенко, за змістом криміналістичне забезпечення охоплює сукупність взаємопов'язаних дій: розроблення криміналістичних рекомендацій; доведення до відома співробітників правоохоронних органів результатів аналізу діяльності щодо виявлення й розслідування злочинів, змісту злочинної діяльності та даних про ефективні методи й засоби протидії злочинності; безпосереднє виконання співробітниками правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій у практиці виявлення та розслідування злочинів³.

Нині провадження кримінальних справ, пов'язаних із міжнародними відносинами, супроводжується багатьма труднощами кримінально-процесуального та криміналістичного характеру. Так, у чинному кримінально-процесуальному законодавстві цим питанням присвячено лише ст. 31 КПК України, де зазначено, що порядок зносин судів, прокурорів, слідчих і органів дізнання з відповідними установами іноземних держав, а також порядок виконання взаємних доручень визначаються законодавством України

¹ Див.: Уголовно-процессуальный кодекс Украины : науч.-практ. комментарий / под общ. ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. — Х. : Одиссей, 2005. — С. 113.

² Див.: Першин А. М. Содержание криминалистического обеспечения расследования преступлений / А. М. Першин, И. Т. Белов // Ученые-криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства : матер. вузов. юбил. науч.-практ. конф. (к 85-летию со дня рождения Р. С. Белкина) : в 2 ч. — Ч. 2. — М. : Акад. управления МВД России, 2007. — С. 273.

³ Див.: Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. В. Лисенко. — К., 2006. — С. 9–10.

та міжнародними договорами України. Але ця норма відсилає до законодавства України й міжнародних договорів України.

Крім того, практично відсутні необхідні криміналістичні рекомендації щодо організаційно-тактичних особливостей проведення процесуальних і слідчих дій у межах міжнародної правової допомоги в кримінальних справах, не розроблено техніко-криміналістичні рекомендації стосовно застосування науково-технічних засобів з метою вирішення завдань кримінального судочинства, що робить ускладненим належне криміналістичне забезпечення як міжнародної правової допомоги в кримінальних справах, так і в цілому провадження кримінальних справ, пов'язаних із міжнародними відносинами.

Наприклад, зазначене стосується однієї із найбільш поширених дій у межах міжнародної правової допомоги в кримінальних справах – отримання показань свідків, потерпілих, експертів, підозрюваних і обвинувачених, що може реалізовуватися у двох формах: допит цих осіб компетентними органами запитуваної держави; викликання і сприяння їхньому прибуттю до запитуючої сторони для участі в процесуальних (слідчих) діях (ст. 7–12 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах¹; ст. 6 Мінської конвенції 1993 р.²).

Термін «отримання показань», що використовується за текстом низки двосторонніх договорів, може охоплювати й інші слідчі (очна ставка) чи процесуальні дії – опитування (ст. 4 Договору між Україною і Республікою Молдова 1993 р.³) або одержання заяв (ст. 18 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.⁴).

Підготування до проведення цієї дії обов'язково передбачає складання належного міжнародного слідчого доручення про допит учасників кримінального процесу чи іншу форму отримання

¹ Див.: Про ратифікацію Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додаткового протоколу 1978 року до Конвенції : Закон України від 16 січ. 1998 р. ... — С. 114–118.

² Див.: Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року, ратифікована Законом України від 10 лист. 1994 р., та Протокол до неї 1997 р., ратифікований Законом України від 3 берез. 1998 р. // Зб. міжнарод. договорів України ... — С. 465.

³ Див.: Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу і правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 7 лип. 1993 р. // Правові основи міжнародної діяльності МВС України : зб. міжнародно-правових договорів, документів : у 2 т. — К. : МВС України. Відділ міжнарод. зв'язків, 1997. — Т. 1. — С. 226.

⁴ Див.: Про ратифікацію Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрям) : Закон України від 4 лют. 2004 р. // Зб. міжнарод. договорів України ... — С. 566.

їхніх показань і направлення його до виконуючих компетентних органів іноземної держави. У ньому, крім обов'язкових вимог, визначених відповідним міжнародним договором, указуються: а) необхідні обставини кримінальної справи, включаючи відомості про національне законодавство, що стосуються як кримінальної караності діяння, так і процесуальних чи слідчих дій, які повинні бути проведені; б) зазначаються мета, з якою подано запит, і характер запитуваної допомоги; в) зумовлюється порядок, що існує при виконанні відповідних дій у національному кримінальному судочинстві, надається інформація про права та обов'язки відповідних учасників кримінального процесу, формулюється прохання до запитуваної держави дотримуватися такого порядку (як уже зазначалося, це прохання не є обов'язковим, і запитувана держава може застосовувати власне законодавство); г) визначається строк, протягом якого бажано виконати запит; д) указуються анкетні дані, громадянство й місцезнаходження особи чи осіб, щодо яких необхідно провести процесуальні (слідчі) дії; е) зумовлюється необхідність давати показання під присягою або шляхом урочистої заяви (якщо це передбачено національним законодавством запитуючої держави); є) у разі необхідності визначаються заходи, які слід вжити для забезпечення конфіденційності.

Особливу увагу має бути звернено на перелік запитань до особи, від якої отримуються показання. Вони повинні стосуватися обставин розслідуваної кримінальної справи та також наводяться за текстом доручення. Під час проведення процесуальної чи слідчої дії ці запитання мають бути обов'язково поставлені особою, уповноваженою на її проведення. Як запитання, так і відповідь на нього фіксуються. Може застосовуватися тактичний прийом «пред'явлення речових доказів», які також можуть передаватися до місця проведення процесуальних чи слідчих дій у порядку виконання міжнародного слідчого доручення.

На робочій стадії проведення допиту чи іншої форми отримання показань у кожному випадку слід ураховувати норми міжнародних договорів і національного законодавства. Більшість двочи багатосторонніх угод про правову допомогу в кримінальних справах містять загальне правило, відповідно до якого при виконанні доручення про надання правової допомоги запитувана сторона застосовує законодавство своєї держави. На прохання запитуючої сторони держава-виконавець може застосувати й процесуальні норми запитуючої сторони, якщо вони не суперечать її законодавству.

Звичайно, що клопотання запитуючої держави про правову допомогу не може цілком відповідати нормам матеріального та процесуального права виконуючої сторони. Отже, слід зауважи-

ти, що в цьому разі йдеться про несуперечність прохання основних принципам законодавства запитуваної держави¹.

Зазначене стосується й тактичних прийомів, які мають відповідати вимогам допустимості. Її зміст полягає в тому, що не повинні принижуватися честь і гідність особи; застосовуватися обман, що ґрунтується на неправдивій інформації або необізнаності особи про свої права та обов'язки; здійснюватися вплив на психіку людини неправомірних засобів і прийомів; справлятися вплив на позицію невинного для того, аби сприяти визнанню ним неіснуючої вини, обвинуваченню осіб у більшому розмірі їхньої вини, чим є фактично; порушуватися таємниця особистого життя людини та ін.

Звісно, не може бути однакових критеріїв у різних державах, особливо якщо вони належать до різних правових систем. Так, одним із прийомів, який використовується в практиці поліції США, є перебільшення вини злочинця, що полягає в заяві про підозру в учиненні більш тяжкого злочину, аби він швидше зізнався у вчиненні менш тяжкого свого².

У вітчизняному кримінальному процесі такий прийом неприпустимий через те, що він являє собою відкритий тиск, пов'язаний із обманом³. Тому за умов надання правової допомоги Україні у формі отримання показань особи уповноваженими органами США застосування цього тактичного прийому не дозволяється, адже він порушує права й свободи людини.

Важливо, що в разі отримання показань за національним законодавством запитуваної держави може передбачатися присутність не тільки представників компетентних органів запитуючої держави, а й захисника обвинуваченого (підсудного), представників потерпілого, інших учасників кримінального судочинства. Наприклад, захисник (адвокат), який присутній при виконанні такого запиту, має право ставити запитання. Особам, присутнім при виконанні запиту, може бути дозволено робити дослівні записи процесуальних дій і використовувати технічні засоби (ст. 8 Договору між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах⁴).

¹ Див.: Смирнов М. Указ. праця. — С. 109.

² Див.: Бахін В. П. Поліцейський допит у США (поради допитуючому) : навч. посіб. / В. П. Бахін, В. К. Весельський, Т. С. Маліков. — К. : Правник, НАВСУ, 1997. — С. 22.

³ Див.: Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посібник / [В. К. Весельський, В. С. Кузьмичов, В. С. Мацишин, А. В. Старушкевич]. — К. : НАВСУ, 2004. — С. 120.

⁴ Див.: Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах ...

На заключній стадії завершується фіксація перебігу й результатів процесуальної чи слідчої дії, зокрема складається пояснення чи протокол, оформлюються результати застосування науково-технічних засобів. Так, отримання показань може супроводжуватися застосуванням засобів звуко-, відеозапису, а згідно зі ст. 18 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності¹ – відеозв'язку чи проведенням відеоконференції. Слід ураховувати те, що коли в законодавстві запитуючої чи запитуваної держави протокольна форма фіксації слідчої дії є обов'язковою, вона повинна бути дотримана.

Звісно, викладене не розв'язує всі проблеми щодо питань криміналістичного забезпечення міжнародної правової допомоги в кримінальних справах у формі проведення процесуальних і слідчих дій. Ця стаття скоріш акцентує увагу на необхідності опрацювання даної проблематики, що покликано сприяти підвищенню ефективності реалізації завдань кримінального судочинства в боротьбі з міжнародною злочинністю.

---

¹ Див.: Про ратифікацію Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють ...